

Cómaros. Revista Interdisciplinar de
pensamento Galego

A ORIXE DA VILA DA ESTRADA

THE ORIGIN OF A ESTRADA VILLAGE

JUAN ANDRÉS FERNÁNDEZ CASTRO

DIRETOR DO MUSEO MANUEL REIMONDEZ PORTELA

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

Resumo

Neste artigo se fai un percorrido pola historia e xestación da Vila de A Estrada. Este concello xurdiu da conxugar territorios das parroquias de Ouzande, Guimarei e Figueiroa. Para iso, foi necesario xuntar vontades e intereses dun conxunto de liberais.

Palabras chave: A Estrada, orixe, Ouzande, Guimarei, Figueiroa.

Abstract

In this article it is made a path by the history and gestation of the Vila de A Estrada. This municipality was created to conjugate territories of the parishes of Ouzande, Guimarei and Figueiroa. To do this, it was necessary to combine wills and interests of a set of liberals.

Key words: A Estrada, origin, Ouzande, Guimarei, Figueiroa.

Cómaros. Revista Interdisciplinar de Pensamento Galego is licensed under a [Creative Commons Reconocimiento-CompartirIgual 4.0 Internacional License](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

Introdución

Da Gallaecia sueva da segunda metade do século VI procede a *Divisio Theodomiri* máis coñecida quizás pola denominación *Parochiale Suevum*, venerable códice onde se detallan as dióceses organizadas polo rei Teodomiro así como as parroquias agregadas a elas. Cómpre fixar neste momento a orixe da división parroquial do territorio galaico, que acada a finais da Idade Media a súa definitiva conformación, especialmente no ámbito rural, chegando ata os nosos días practicamente inalterada. É por iso que o proceso de formación da parroquia da Estrada, completado moi serodiamente, na segunda metade do século XIX, constitúe un caso bastante inusual, consumado a expensas do territorio completo da parroquia de S. Paio de Figueiroa, que desapareceu como tal pasando a denominarse San Paio da Estrada, e a anexión da parte urbana das de Ouzande e Guimarei. Neste complexo proceso concorren unha serie de factores que, de modo abreviado, enumeramos de seguido:

- I. Na intersección de dous vellos camiños medievais que serviron de linde parroquial entre Ouzande, Guimarei e Figueiroa, e xurisdiccional (Tabeirós, Veá e Coto do Viso) estableceuse xa en tempos remotos un importante mercado.
- II. Un daqueles camiños, o que percorría o territorio en sentido sur-norte, formaba parte da ruta xacobeá e mesmo no lugar da Estrada documéntanse unha capela da Virxe Peregrina e un hospital de peregrinos. Así mesmo consérvase na beira daquel camiño un cruceiro coa efíxie de Santiago e San Roque peregrino no fuste, circunstancias que acreditan o carácter xacobeá da calzada.
- III. A “eira da feira” situábase en terreos pertencentes, en partes aproximadamente iguais, ás tres citadas parroquias. Naquel lugar, coincidente hoxe co centro urbano e praza principal da vila, efectuábanse transaccións de produtos agrícolas, gando e liño principalmente.
- IV. Arredor daquel campo había abondosos alpendres, pendellos, cortes e almacéns e co paso do tempo constrúense diversas instalacións e edificios permanentes como tabernas, pousadas e tendas para dar servizo aos arrieiros, feirantes, peregrinos e todo tipo de viaxeiros que se dirixen a Compostela, ao tempo que se erguen novas vivendas nos arredores, incrementándose o valor dos terreos circundantes.
- V. A principios do século XIX as casas e edificios dedicados ao sector terciario organizanse no que podería chamarse período protourbano, a carón das vías principais e, en sentido radial, dende o centro do campo da feira.

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

VI. A mediados daquela centuria o “lugar da Estrada” acada xa a etapa preurbana, ditando as autoridades municipais as primeiras normativas específicas (alineación, alturas, trazado de rúas, policía urbana...).

VII. A finais do século XIX A Estrada acada xa os 1.000 habitantes (908 no 1887 e 1224 no 1900). Consolídase como capital económica da comarca e centraliza dúas importantes institucións: Concello e Partido Xudicial.

Unha política de feitos consumados. A capitalidade municipal

Corre o 1839, ano extraordinariamente duro para o territorio estradense, convertido en campo de batalla entre os contendentes da primeira Guerra Carlista. Son frecuentes nos libros de actas de plenos municipais da época as alusións ao estado de alarma en que vivían os veciños das terras de Tabeirós naquel *permanente estado de sitio en que se halla este país, digno de mejor suerte*, e aínda que o 31 de agosto se asina a paz entre carlistas e isabelinos —o concello manda repenicar as campás das 51 parroquias durante 1 hora para celebralo— moitas foron as penalidades que os estradenses houberon seguir soportando. Todo o municipio estaba sometido á lei marcial. Había no Foxo Corvelle un fortín ocupado por un destacamento militar e outro no pobo da Estrada con soldados acuartelados. A todo este continxente cabe engadir a forza da Milicia Nacional da Estrada, corpo de civís armados que auxiliaba ao exército regular. Eran frecuentes as levas de mozos, que en ocasións os carlistas secuestraban a punta de fusil para incorporalos ás súas filas, o que explica a enorme cantidade de prófugos e desertores que naquel tempo fuxían a Portugal e de alí pasaban ás Américas.

Esta penosa realidade faise extensiva ao eido económico pois é ben coñecido o déficit crónico do Estado Liberal e tamén dos concellos, que cargaban sobre a feble economía dos campesiños unha insoportable fiscalidade. Cabe engadir o estado de inseguridade e angustia daquelas persoas permanentemente acosados polas bandas carlistas. Época, en fin, violenta e terrible de roubos, rapinas, destrución, secuestros e asasinatos cometidos —como expresa o libro de actas municipais de 1839— *por aquella feroz canalla [as bandas carlistas] miserable facción que invade este país*.

Neste clima prebélico, angustioso e inseguro, prodúcese un ousado golpe de man, auténtico *coup de force* que propicia o traslado definitivo á vila da Estrada da capitalidade municipal situada daquela na parroquia de Cereixo, a uns 4’5 km da vila.

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

Cabe preguntarse quen foron as persoas que lideraron aquel proceso e cal era o seu ideario político. No territorio estradense predominaba a doutrina liberal e a meirande parte da poboación refugaba do carlismo, encarnado en bandas de salteadores e asasinos sen ideoloxía; lembremos que aquí se capturou (coa colaboración de sectores civís urbanos e moitos labregos, que odiaban a causa lexitimista) ao caudillo rebelde Francisco María de Gorostidi, circunstancia que xerou numerosos actos de represalia e vinganza entre a indefensa poboación civil.

O sector liberal estradense estaba liderado por unha elite de funcionarios, profesionais, comerciantes, terratenentes e persoas enriquecidas pola emigración americana e a venda de bens eclesiásticos desamortizados. Estes decatáronse inmediatamente de que a súa supervivencia como clase privilexiada gravitaba sobre unha soa premisa: o seu incondicional apoio á causa liberal da raíña Isabel II quen, a cambio da súa fidelidade vai reservar para eles unha gorentosa porción de bens desamortizados e certos cargos da administración dun Estado que se percibía feble e lonxano. Os liberais estradenses, moi activos e ideoloxizados, devecían por levar para a incipiente vila da Estrada, onde maioritariamente vivían e asentaban os seus negocios, a capitalidade municipal de modo que seguros da súa forza e completamente á marxe de toda legalidade, organizan unha conspiración para derrocar o concello de Cereixo e forzar o seu traslado á Estrada.

O correspondente libro de actas dos plenos municipais do ano 1839 é ben explícito neste sentido: acúsase directamente a unha facción do liberalismo radical —Manuel Pazo, Antonio Paseiro (titular da botica onde se maquinou o plan), José Risel (comandante da forza militar destacada na vila) e Juan Manuel Fontenla, párroco de Ouzande —de convocar naquel lugar aos mordomos de 23 parroquias coa finalidade de inducilos á sedición *para que el Ayuntamiento subsistiera en La Estrada*.

A “conspiración da botica” vén sendo a versión local daquela tradición decimonónica de pronunciamentos militares, intrigas e complots revolucionarios, pero o seu éxito foi tan rotundo que un ano despois, no 1840, a institución municipal pasa a instalarse definitivamente no pobo da Estrada onde desde entón permanece.

A nova parroquia da Estrada

A parroquia de San Paio da Estrada é de recentísima creación. Consumada xa a definitiva instalación da capitalidade municipal no pobo da Estrada os líderes locais, ao abeiro das favorables circunstancias políticas do momento e có decidido apoio da burguesía emerxente emprenden un ambicioso proxecto de remodelación territorial que

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

supón a alteración do estatus secular. O seu obxectivo era crear unha nova parroquia que albergase o pobo da Estrada —a parte máis rica e próspera de todo o territorio municipal— e unha área rural circundante que asegurase futuras necesidades de expansión. Ben é certo que encontraron resistencias abondo, como é lóxico, pero contaban co favor e patrocinio dun Goberno que non esquecía os favores dispensados na loita contra os carlistas e na gobernación de territorios tan afastados da capital da nación.

E así, entre 1840 e 1870 confórmanse de forma definitiva o concello da Estrada arrebatándolle a súa titularidade a Cereixo; o Partido Xudicial da Estrada, deica entón de Tabeirós e por último a parroquia da Estrada, a expensas, como xa se dixo, da totalidade do territorio de Figueiroa e senllas porcións de Ouzande e Guimarei. Estas 3 actuacións de gran calado institucional vanse complementar con algunhas outras de carácter visiblemente coactivo como a eliminación da próspera feira do Viso en beneficio da estradense; o traslado da igrexa parroquial de Figueiroa á vila da Estrada tralo incendio (pénsase que provocado) daquela. A todo isto cabe engadir a desidia amosada polas autoridades na reconstrución da ponte de Sarandón —recompúxose en tempos do alcalde Benito Vigo contra 1929— o que contribuía a desviar pola vila, camiño da Pontevea, o tráfico de mercadorías con destino a Santiago e, de paso, favorecer ao propietario do servizo de barcas que operaba a carón da ponte derrubada.

Imaxe 1. As tres
parroquias, Figueiroa
(arriba); Guimarei
(dereita) e Ouzande
antes da modificación.

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

Nas fontes documentais encontramos información abondo que nos permite trazar cun aceptable marxe de aproximación as lindes das parroquiais primitivas. Estas delimitacións coinciden case sempre con rúas actuais herdeiras dunha rede viaria moi antiga que atravesaba o territorio na dirección dos catro puntos cardinais. Así, a liña que forman as actuais rúas Avenida de América, Capitán Bernal, Peregrina, Calvo Sotelo, Ulla, Avenida de Ponteaes e Baiuca, separaba Figueiroa de Ouzande e Guimarei. E entre esta dúas últimas marcaba a fronteira o camiño que, subindo a costa de Bedelle, internábase despois na área urbana conformando a rúa Serafín Pazo. No centro mesmo da praza principal da vila ou de Galicia, antigo campo da feira, confluían as tres parroquias e mesmo as tres xurisdicións ás que cada unha estaba adscrita. A reconstrución das lindes das parroquias de Ouzande e Guimarei anteriores á súa segregación (Figueiroa ficou inalterada) permitiunos coñecer o perímetro e superficie de cada unha delas.

SUPERFICIE DAS ANTIGAS PARROQUIAS

Parroquia	Superficie has.
Figueiroa	3 11'5
Guimarei	493'5
Ouzande	420
Total	1225

TERRITORIO SUBTRAÍDO A CADA PARROQUIA

Parroquia	Superficie subtraída en has.
Figueiroa	3 11'5
Ouzande	60
Guimarey	58'5
Total	430

SUPERFICIE ACTUAL DAS PARROQUIAS	
Parroquia	Superficie en has.
A Estrada	430
Guimarei	435
Ouzande	360
Total	1225

Imaxe 2. Configuración parroquial trala modificación das lindes. Apréciase o actual núcleo urbano estradense.

Cómaros. Revista Interdisciplinar de pensamento Galego

Aqueles camiños, estas rúas

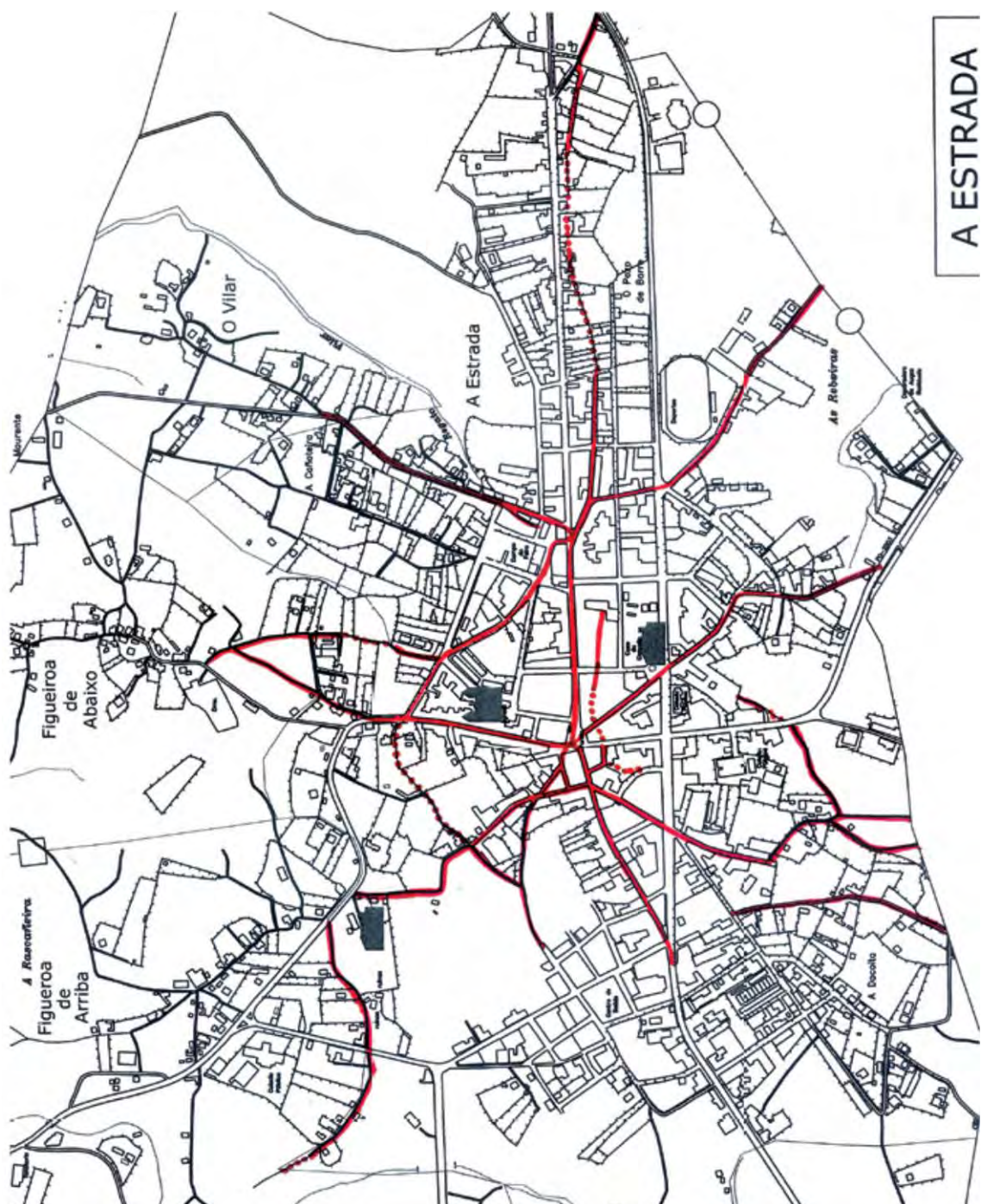
A orixe da vila estradense determina de maneira significativa a súa posterior evolución urbana. Podemos definir dous núcleos xenerativos: o primeiro comprendía os arredores da antiga feira (terreos que hoxe ocupa a Praza de Galicia) nun radio duns 80 metros có centro na citada praza, e outro na actual Praza do Mercado, pertencente antano a Ouzande e onde se ergueron un día o cárcere de partido e a capela da Virxe Peregrina. Cómpre significar que na porción urbana correspondente a Figueiroa existiron tamén importantes edificios como a capela do Espírito Santo; un hospital de peregrinos e, xa nunha época máis serodia, a igrexa parroquial de San Paio de Figueiroa, hoxe da Estrada.

Unha vez completada a urbanización dos núcleos orixinarios, as preferencias construtivas dos estradenses trasládanse ás marxes do camiño que percorre o territorio en dirección oeste-leste. De xeito que, có paso do tempo este trazado case rectilíneo consolídase como eixo reitor do urbanismo estradense, o que confería a esta vila o típico deseño alongado que perviviu ata hai ben poucos anos. Arredor daquel núcleo foise tecendo toda unha rede de camiños secundarios convertidos hoxe en rúas e, ao mesmo tempo, a propia expansión da vila incorporou á trama urbana as vereas vellas, congostras e corredoiras que cruzaban o territorio. Característica común a todos aqueles camiños primitivos será a súa estreitura e trazado sinuoso que poden apreciarse aínda hoxe no plano urbano estradense.

Cómaros. Revista Interdisciplinar de
pensamento Galego

Imaxe 3. Os
antigos camiños
da Estrada
superpostos en
vermello á trama
urbana actual.

A ESTRADA